

GÜLÇİN AĞAYEVA

gulcin.agayeva001@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

UOT: 349:556.18] (4/9)

**XƏZƏR DƏNİZİNİN HÜQUQİ STATUSU PROBLEMİ VƏ
SAHİLYANI DÖVLƏTLƏR ARASINDA DƏNİZDƏ
SİLAHLANMA YARISININ ORTAYA ÇIXMASI**

SSRİ-nin dağılması ilə Xəzərsahili müstəqil dövlətlərin sayı ikidən beşə yüksəlmişdir. Bu isə Xəzərin hüquqi statusu və dənizdə silahlanma kimi bir problemi də özü ilə gətirmişdir. Müxtəlif maraq və siyasət istiqamətləri olan bu dövlətlərin hər biri öz siyasətinə uyğun şəkildə status məsələsini həll etməyə çalışmışdır. Nəticədə 20 ilin üzərində həllini gözləyən bir problem ortaya çıxmışdır. Uzun müzakirələrdən sonra sahilyanı dövlətlərin razılığı ilə Aktauda yeni Konvensiya qəbul olundu və Xəzər dənizi öz statusunu qazanmış oldu. Məqalənin yazılma səbəbi Xəzər dənizinin hüququ statusunun bir problem şəkilində ortaya çıxma səbəbləri, dövlətlərin buradakı fərqli maraqları, məsələnin həlli və nəticələri, sahilyanı dövlətlər arasında müstəqillik qazanmalaqla başlayan silahlanma yarışı və onun mahiyyətini izah etmək və nəticələrini araşdırmaqdan ibarətdir.

Açar sözlər: Xəzər dənizinin hüququ statusu, Aktau Konvensiyası, Xəzərdə silahlanma yarışı

Azərbaycan ərazilərindən qədim dövrlərdən bəri neft çıxarılmışdır. Bu neftdən yanacaq kimi, tibbi sahələrdə və s. məqsədlər istifadə olunmuşdur. Dənizlərdən neft çıxarılmaya başlanılması ilə Azərbaycanın dünyada əhəmiyyəti daha da artmışdır. XIX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq Bakı Rusiya imperiyasında istehsal edilən neftin 95%-ni, dünya neft hasilatının isə yarıya qədərini – ildə təxminən 11 milyon ton neft istehsal edirdi (1, s. 661). Müasir dövrdə isə dünya neft rezervinin 17 %-i Xəzər dənizindədir. O, Körfəzdən sonra neft ehtiyatına görə dünyada ikinci yeri tutur və burada təxminən 30 milyard ton neft olduğu güman olunmaqdadır (8, s. 468).

Tarixdə Sankt-Peterburq, Rəşt, Gülüstan və Türkmənçay müqavilələrində Xəzər dənizi ilə bağlı maddələrə rast gəlinir. Lakin bu müqavilələrin heç birində onun hüquqi statusu barədə müddəalar əks olunmamışdır. Bu müqavilələr əsasən Rusiyanın hərbi uğurlarının ardından imzalandığı üçün Rusiyaya Xəzərdə imtiyazlar vermiş və hər müqavilədə bu imtiyazlar artmışdır (2, s.10).

Xəzərin hüquqi statusu məsələsinə ilk dəfə 1921-ci il fevralın 26-da Moskvada imzalanmış Rusiya-İran müqaviləsində toxunulmuşdur. 26 maddədən ibarət olan bu müqavilənin 3-cü maddəsində deyilirdi ki, “yüksək səviyyədə danışıq aparən tərəflər 1881-ci ildə sərhəd komissiyası tərəfindən müəyyən edilmiş sərhəd xəttini İran və Rusiya arasında su sərhədi kimi qəbul etməyə razıdrlar, bu sərhəd qorunmalı və toxunulmaz qəbul edilməlidir”. SSRİ və İran arasında içində Xəzər dənizi ilə bağlı maddələr olan ikinci müqavilə isə 25 mart 1940-cı ildə Tehranda imzalanan “Ticarət və dənizçilik haqqında” müqavilədir. Bu müqavilənin 12-ci maddəsinin 4-cü bəndi tərəflərə öz sahillərində 10 dəniz mili genişliyindəki sahədə balıqçılıq hüququ tanımışdır (2, s. 10).

1970-ci ildə SSRİ Neft və Sənaye Nazirliyi Xəzər dənizini öz daxilindəki sahilyanı dövlətlər arasında aşağıdakı faizlərlə bölünməsi haqqında qanunu təsdiqlədi: orta xətt prinsipi üzrə Rusiya 19%, Qazaxıstan 29,6%, Azərbaycan 20% və Türkmənistan 16% olmaqla milli sektorlara bölündü (3, s.34). Milli sektorlara dəqiq rəqəmlərlə baxsaq əgər, Xəzərin təqribən 113 min km²-i Qazaxıstanın, 80 min km² -i Türkmənistanın, 80 min km²-i Azərbaycanın, 64 min km²-i Rusiyanın payına düşmüşdür (2, s.11).

Sovet Rusiyanın dağılması ilə Xəzər dənizinin sahilyanı müstəqil dövlətlərinin sayı 2-dən

5-ə qalxdı. Bu beş dövlətin hər biri fərqli xarici investitorları cəlb edərək dünya bazarına çıxmağa çalışdı ki, nəticədə Xəzərin hüquqi statusu kimi bir problem ortaya çıxmış oldu. Xəzər dənizi ilə bağlı bağlanmış yuxarıdakı müqavilələrin heç birində status məsələsi tam olaraq müəyyən olunmamışdı. Bu qeyri-dəqiqlik dənizdən daha çox pay qoparmaq istəyən dövlətlər üçün bəhanə oldu.

Sahilyanı dövlətlər arasında 1992-1993-cü illərdə görüşlər keçirilmiş, lakin bir razılığa gəlmək mümkün olmamışdır. 1994-cü ilin əvvəllərində danışıqlar davam edərək Azərbaycan Qərbi şirkətləri ilə razılaşmış və dənizdə araşdırmalar başlatmışdır. Azərbaycanın bu addımı məsələni qızışdırmış və Rusiya ilə İranın ciddi narazılığına səbəb olmuşdur. 28 aprel 1994-cü il tarixində Rusiya bununla bağlı İngiltərəyə nota göndərmişdir. İran da bənzər narahatlıqlar keçirmiş və sərt bəyanatlar vermişdir. Ancaq 20 sentyabr 1994-cü il tarixində Azərbaycanla Qərbi şirkətləri arasında Xəzərdə neftin çıxarılması ilə əlaqədar imzalanan "Əsrin Müqaviləsi"ni Rusiya və İran neft şirkətlərinin cəlb edilməsi bu ölkələrin sərt mövqeyini bir qədər yumşaltmışdır (2, s. 11-12). Rusiyayı təmsil edən LUKoil şirkəti müqavilədən 10% investisiya payı aldı, İrana isə Azərbaycan öz payından 5%lik hissə təklif etdi. Lakin ABŞ və Qərbi dövlətlərinin bəzilərinin ciddi etirazı nəticəsində konsorsiumda iştirak etməyinə baxmayaraq, İrana pay verilmədi (1, s. 667).

Xəzərin hüquqi statusu ilə bağlı ilk əsas razılışma 1996-cı il noyabrın 6-da Aşqabad zirvə toplantısında əldə edildi. Xarici İşlər Nazirləri səviyyəsində keçirilən bu görüşdə məsələnin hüquqi həlli üçün Xüsusi İşçi Qrupunun yaradılması haqqında qanun qəbul olundu (2, s. 12-13). 1996-cı il 16 sentyabrda Azərbaycan və Qazaxıstan arasında (4), 1998-ci ildə Rusiya və Qazaxıstan arasında, 2001-ci il 29 yanvarda Azərbaycan və Rusiya arasında (5) Xəzər dənizində əməkdaşlığın prinsipləri üzrə Birgə Bəyanatlar qəbul olundu. 2003-cü il mayın 14-də Astanada Azərbaycan, Rusiya və Qazaxıstan arasında "Xəzərin dibinin ora xətt üzrə milli sektorlara bölünməsi, su səthinin ümumi istifadəsi" haqqında üçtərəfli saziş imzalandı. Bununla üç dövlət arasında Xəzərin statusu barədə razılıq əldə olunduğunu, gəriyə sadəcə iki dövlət qaldığını demək mümkün idi.

Xəzər dənizinin statusuna dair Xəzəryanı Dövlətlərin Dövlət Başçılarının Zirvə Görüşününün (Xəzər sammiti) keçirilməsi haqqında razılıq əldə olundu. 2002-ci il Aşqabadda, 2007-ci il Tehranda, 2010-cu il Bakıda, 2014-cü il Həştərxanda və 2018-ci il 12 avqustda Aktauda olmaqla 5 sammit keçirildi və sonuncu sammitdə dövlətlər Xəzərin hüquqi statusu ilə bağlı son qərarı qəbul etdilər (6).

Xəzərin hüquqi statusunun son nəticəsinə gəlməzdən əvvəl illərdən bəri davam edən statusla bağlı 3 fikrə nəzər salaq:

1. Göl prinsipi (border lake) - Xəzər beynəlxalq göllər haqqında Konvensiyaya dayanaraq, orta xətt prinsipinə əsaslanan milli sərhədlərə uyğun olaraq, bölünməsinə nəzərdə tutan prinsipdir. Yəni hər bir sahilyanı dövlət öz ərazi daxilində dənizin səthində və dibində müstəqildir (7, s. 154).

2. Dəniz prinsipi (open sea) - 1982-ci il beynəlxalq dəniz konvensiyasına əsasən hər dövlətin sərhəddindən başlayaraq 12 dəniz mili qədər dənizə uzanan məsafə dövlətin daxili suları hesab olunur (7, s. 154). Daxili dəniz sularının hüquqi rejimi müvafiq dövlət tərəfindən daxili qanunvericilik vasitəsilə müəyyən olunur. Bu sulara dövlətin icazəsi olmadan hər hansı təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmaq və tədqiqatlar aparmaq əcnəbilərə qadağandır (16, s. 241). Dövlətin daxili sularından sonra ortada qalan bölümün dibindən və səthindən isə beş sahilyanı dövlət ortaq istifadə etməlidir (7, s. 154).

3. Condominium prinsipi - İran tərəfindən irəli sürülən və Türkmənistan tərəfindən dəstəklənən bu prinsipə əsasən Xəzər beş sahilyanı dövlət arasında 20% olmaqla bərabər bölünməlidir (7, s. 154). Orta xətt prinsipi nəzərə alınaraq, dövlətlərin milli sərhədlərinə əsasən yox, bərabərlik prinsipi ilə dövlət sərhədləri müəyyənləşməlidir (8, s. 470).

2003-cü il mayın 14-də Astanada Azərbaycan, Rusiya və Qazaxıstan arasında əldə olunan razılığa əsasən Xəzər dənizinin dibi göl, səthi isə dəniz prinsipi ilə istifadə olunurdu. Lakin bu bütün sahilyanı dövlətlər tərəfindən qəbul olunmuş prinsip deyildi. 12 avqust 2018-ci ildə Qazaxıstanın Aktau şəhərində keçirilən Xəzər sammitində satusla bağlı 5 sahilyanı dövlət arasında razılışma əldə olundu. Bu razılışmaya görə Xəzər dənizdir və ona 1982-ci il Dəniz hüququ haqqında konvensiya tətbiq olunmalıdır. Lakin birinci maddədə Xəzərin dəniz olması ilə yanaşı, su hövzəsi sözü də istifadə

olunmuşdur: "Xəzər dənizi tərəflərin quru əraziləri tərəfindən əhatə olunan su hövzəsidir" (9, maddə 1). 24 maddədən ibarət olan Aktau yekun sənədində 12 dəniz mili 15 dəniz mili ilə əvəz olunub (9, maddə 7). Yəni dövlətlərin dənizin içinə doğru 15 dəniz mili məsafəsi dövlətin daxili suyu hesab olunur və dövlətlər bu ərazi daxilində həm dənizin dibinin, həm də dənizin səthinin istifadəsində tam müstəqildirlər. Milli sərhəddin bitdiyi yerdən hər sahilyanı dövlət üçün 10 dəniz mili genişliyində balıq ovlamaq üçün sahə ayrılmışdır (8, s. 270), (9, maddə 9). Aktau Konvensiyasında, həmçinin dənizə birbaşa sahili olmayan dövlətlərin Xəzərdə silahlı qüvvə saxlaya bilməməsi haqqında maddə də öz əksini tapmışdır (8, s. 271).

Xəzər dənizinin hüquqi statusunun həll olunması bugün sahilyanı dövlətlər arasında uzun illərdən bəri davam edən silahlanma yarışını bir qədər yumuşaltmışdır. Çünki Yekun Konvensiyada Xəzərin xüsusi dəniz statusu almasına baxmayaraq, burada birbaşa sahili olmayan dövlətlərin donanma saxlamaq hüququ qadağan olunurdu. Beləliklə, Rusiyanın illərdən bəri ehtiyat etdiyi Çin və NATO təhlükəsinin Xəzər dənizindən gəlmə ehtimalı aradan qalxmış və dənizdə tam olaraq öz üstünlüyünü təmin etmiş oldu (10). Eyni zamanda Xəzər dənizi sahilyanı olmayan bütün dövlətlərin hərbi gücləri üçün də qapadılmış oldu (13).

Lakin 20 ilə yaxındır ki, Xəzər dənizində sahilyanı dövlətlər öz donanmasını yavaş-yavaş artıraraq silahlanma yarışını başlatmışdılar. Dövlətlər arasında silahlanma yarışına ayrı-ayrılıqda nəzər salaraq baxaq:

SSRİ dağılmazdan əvvəl Xəzər dənizində donanma saxlamaq məsələsi bir sıra Rusiya-İran müqaviləsində öz əksini tapmışdır. Bu sahədə əsas müqavilələrdən biri 1813-cü il Gülüstan müqaviləsidir. Bu müqavilədə hər iki dövlətin xəzərdə gəmiçilik hüququ tanınırdı. Müqavilənin 5-ci maddəsinə görə Rusiya dənizdə gəmiçiliklə yanaşı, hərbi donanma saxlamaq hüququ da qazanırdı. 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsində də bu maddə yenidən əks olunmuşdu (3).

Əslində Rusiya və İran arasında imzalanan heç bir müqavilədə iki dövlətin sərhədləri tam olaraq əks olunmamışdır. Lakin bu sahədə əsas müqavilə 1921-ci il fevralın 26-da Sovet Rusiyası və İran arasında imzalanan dostluq müqaviləsidir. Bu müqavilədə hər iki tərəfə bərabər gəmiçilik və balıqçılıq, enerji resurslarından istifadə etmək hüququ verilirdi. Donanma saxlamaq hüququ isə Rusiya dominant olmaqla, İrana da verilmişdir. Ümumiyyətlə, SSRİ dağılana kimi Xəzər dənizində üstünlük Rusiyanın əlində olmuşdur.

SSRİ dağıldıqdan sonra SSRİ-nin Xəzərdəki donanması dörd Xəzərsahili dövlət arasında bölünməli idi. Lakin Türkmənistan və Qazaxıstan öz paylarından imtina etdiyinə görə SSRİ dəniz donanması 70% lik Rusiya, 30% isə Azərbaycan olmaqla paylaşıldı. Bundan sonra Rusiya Xəzərin ən böyük dəniz gücünə sahib ölkəsinə çevrildi. ABŞ və qərb dünyasının buradakı fəaliyyətlərini özünə qarşı təhlükə olaraq görən Rusiya 1998-ci ildən sonra dəniz donanmasını artırmağa başladı. İlk əvvəl, Dağıstanda və Ermənistanda dəniz gücünə dəstək verə biləcəyi hava uçuş bazaları yaratdı, ardınca donanmanı yeniləməyə başladı. 2002-ci ilin fevralında dənizdə bir sıra əməliyyatlar həyata keçirdi. Buna cavab olaraq isə, ABŞ Qazaxıstan, Türkmənistan və Azərbaycana donanmalarını gücləndirmək üçün yardımların vacibliyini vurğuladı (7, s. 155-158).

2013-cü ildə Rusiya 2020-ci il dövlət silahlanma proqramına görə Xəzər dəniz donanmasının 2018-ci ilədək 90%-inin yenilənəcəyini elan etdi (15). 2019-cu ilə gəldikdə isə Rusiya Xəzərdəki donanma-sının təxminən 76% yenilənmişdir (14).

Rusiya dənizdə güclənmək üçün ilk əvvəl Buyan və Buyan-M adlı gəmiləri artırmağa başladı. 2012-ci ildə isə bu kateqoriyadan olan ən müasir hərbi gəmi "Mahacqala" istifadəyə verildi. Gələcəkdə bunların sayının 10-a qədər artırılması nəzərdə tutulur. 2012-ci ildə eyni zamanda "Dağıstan" adlı hərbi gəmi (korvet) də fəaliyyətə başlamışdır ki, 300 km uzaqlıqda və hətta hərəkətdə olan hədəfləri vura biləcək olan bu gəmi Xəzərsahili dövlətlərin heç birində yoxdur. 2013-cü ildə Rusiyanın dəniz donanmasına 5 savaq gəmisi və iki yardımçı hərbi gəmilər, "Uglich" və "Grad Sviyajek" adlı raket gəmiləri də əlavə edilmişdir (11).

Rusiyanın Xəzər dənizində donanmasının gücləndirməsinin əsas səbəbi öz daxili təhlükəsizliyindən əlavə, buradakı hərbi qüvvələrindən Yaxın Şərq, Qafqaz və Orta Asiya üçün istifadə edə

biləcək olmasıdır. GPV-2027 Dövlət Silahlanma Programına əsasən Rusiya ekranoplan, yəni raket daşıyan gəmiləri təkmilləşdirəcəkdir. Ekranoplan Rusiyanın Xəzər və Qaradənizdə patrul rolunu oynamasını təmin edəcək (13).

Xəzərin ən güclü donanmaya sahib olan dövləti Rusiyadan sonra İrandır. İran dənizdə yüksək sürət və manevra qabiliyyətinə malik raket gəmilərdən və mini dənizaltından ibarət moskit donanmasına üstünlük verməkdədir (15). İranın Xəzərdə 4 ayrı donanması fəaliyyət göstərir: Bunlardan birincisi Ənzəlidir. Burada avtomat silahlarla donatılmış 12 keşikçi gəmisi, 25 sürət kateri, 11 hücumbotu vardır. İkinci donanma Nousehrdədir. 400 personalın fəaliyyət göstərdiyi bu bazada 4 keşikçi gəmisi, avtomat silahlı 12 qayıqı vardır. Bender-Gezdə yerləşən 3-cü bazada 280 əsgər, 12 keşikçi gəmi və 30 qayıq, Bender Xomeyni adlanan dördüncü bazada isə 10 keşikçi gəmisi və 25 teknesi vardır. 2013-cü ilin martında İranın dəniz qüvvələrinə "Camaran-2" adlanan, yeni tip radar, daha mükəmməl bağlantı sistemi və helikopter pisti olan hərbi gəmiləri fəaliyyətə başlamışdır (7, s. 166-169). İranın hazırda Xəzər dənizində ən güclü gəmisi C-802 anti-gəmi raketləridir (10).

Rusiya və İrandan sonra güclü donanma ardıcılıqla Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistanı məxsusdur. 1992-ci ilin avqustunda yaradılmış Azərbaycan hərbi dəniz qüvvələri 2500 personallıq 39 gəmidən ibarətdir. Azərbaycanın ən güclü gəmisi 1040 tonluq 159A layihəli "Bakılı" bələdçi gəmisi və sonralar aldığı Gabriel adlanan anti-gəmi raketləri və Green Pine adlanan radar sistemidir. Bundan başqa, Dəniz Qüvvələrinin balansında qayıqçəleyhinə artilleriya kateri, qayıqçəleyhinə "Araz" kateri, keşikçi gəmiləri, 1400M "sərhədçi" layihəli kater, HDQ-nin balansına 3 ədəd 12650 layihəli əsas tral və 2 ədəd 1258 layihəli reydlə gəmiləri, amfibiya qüvvələri qrupuna 3 ədəd Polşa istehsalı və 2 ədəd 106 və 106L layihəli gəmi, 1785 layihəli desant kateri daxildir (7, s. 158-161). Bundan başqa, Azərbaycan Dəniz Qüvvələrinin yardımçı donanması 20-dən artıq müxtəlif gəmilərdən daxildir.

Qazaxıstan dənizdə donanma yaratmağa 2000-ci illərdə başlamışdır. Rusiya-Qazax sərhəddi yaxınlığında yeni yataqların kəşfi zamanı rus hərbi gəmilərinin sərhəddə yığılması Qazaxıstanın bu fikrə gəlməsinə səbəb olmuşdur. Ardınca 2002-ci ildə Türkiyə ilə olan danışıqlarda qazax əsgərlərinin Türkiyənin dəniz və hava qüvvələrində təlim keçməsi barədə razılıq əldə olundu (15). 2003-cü ildə isə Qazaxıstan donanması yaradıldı. Bu donanma 3000 personallıq 14 hərbi gəmidən ibarətdir. Qazaxıstan eyni zamanda Cənubi Koreyadan da gəmilər almaqdadır. Qazaxıstan son dövrlərdə isə dəniz gücünü daha da artırmağa başlamışdır. 2012-ci ildə Qazaxıstan hökuməti 2013-2015-ci illər üçün müdafiə xərclərinin təxminən 8.6 mlrd dollar artıracığını elan etmişdir. 2012-ci ildə isə Qazaxıstan ilk öz hərbi gəmisini inşa etdi. 2013-cü ildə Qazaxıstan 2 yeni raket gəmisini öz donanmasına daxil etdi (11). Qazaxıstanın hazırda Xəzərdəki ən güclü silahı Barrier-BK raket sistemidir (10).

Türkmənistan prezidenti Berduməhəmmədov 2010-cu ildə Türkmənistan dəniz donanmasının yaradılması və 2015-ci ilədək yüksək inkisaf səviyyəsinə çatdırılması haqqında qərar imzalamışdır. 2011-ci ildə isə Türkmənistan dəniz donanması yaradılmışdır. O, 10 kiçik hərbi gəmidən ibarətdir, ən inkişaf etmiş gəmiləri "Sobol" və "Molniya" adlı patrul gəmiləridir (7, s. 161-164). Türkmənistan əsas hərbi gəmilərini Rusiya və Ukraynadan, patrul gəmilərini isə Türkiyədən alır. Stokolm Beynəlxalq Sülh Araşdırma İnstitutu (SIPRI) Türkmənistan müdafiə xərclərinin 240 milyon dollar olduğunu elan etmişdir. Həmçinin 2015-ci ildə Türkmənbaşı şəhərinin dəniz akademiyası mərkəzinə döndürülməsi nəzərdə tutulmuşdur (15). 2012-ci ildə Türkmənistan ilk dəfə Xəzər dənizində qaz və neft yataqlarına qarşı hər hansı bir təhlükəyə cavab verə biləcək gücdə olduğunu göstərmək üçün hərbi təcrübələr keçirmişdir (12).

Nəticə olaraq demək mümkündür ki, Xəzərdə silahlanmanın birinci səbəblərindən biri Rusiyadır. Rusiyanın öz donanma gücünü artırması digər dövlətlərdə müdafiə üçün dəniz donanmalarını gücləndirmək kimi bir fikir yaranmasına və bu sahədə fəaliyyətlərə başlamasına səbəb olmuşdur. Bu zaman belə bir sual ortaya çıxır: bəs rəqib dövlətlərin silahlanması Rusiyanı narahat etmirmi? Demək, mümkündür ki, bu Rusiya üçün qlobal bir təhlükə deyil, hətta bəzi tərəflərdən bir qədər onun mövqeyinə uyğundur. Çünki sahilyanı dövlətlərin hər birinin silahları Rusiya ilə

müqayisədə həm say, həm də səviyyə baxımından aşağıdadırlar. Və dəniz donanma təchizatının və silahlarının Rusiyadan alındığını nəzərə alsaq, maddi cəhətdən onun lehinədir. Silahlanma yarışı Rusiyanın mövqeyinə bir qədər uyğundur dedikdə, Rusiyanın gələcək üçün qurduğu Avrasiyaçılıq siyasətinə Xəzərsahili dövlətlərin hər birinin mütləq daxil olacağını düşündüyünü nəzərə alarsaq, Xəzər donanmalarının güclü olması Rusiyanın gələcək məqsədlərinə zidd olmadığını görürük.

Xəzərin hüquqi statusu məsələsi bütün sahilyanı dövlətlər üçün müsbət sonluqla nəticələndi. 12 avqust 1918-ci il Aktau Konvensiyasına əsasən hər dövlət 15 dəniz mili məsafədə müstəqillik əldə etdi və araşdırmalar üçün hər dövlətə 10 dəniz millik məsafə isə ərazi dənizi olaraq verildi. Nəticədə hər sahilyanı dövlət 25 mil dəniz ərazisi qazanmış oldu. Ortada qalan hissə isə sahilyanı dövlətlər üçün açıq və tərəfsiz bölgə elan olundu. Xəzər dənizinin dibi isə beynəlxalq hüquq qaydaları nəzərə alınmaqla, yanaşı və qarşı-qarşıya yerləşən dövlətlər arasında razılaşmalar yolu ilə müəyyən edilir (9, maddə 8). Müddətsiz olaraq imzalanan bu Konvensiyada (9, maddə 24) dövlətlərin razılığı ilə dəyişikliklərin və ya əlavələrin edilməsi də nəzərdə tutulmuşdur (9, maddə 18).

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov Əli. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti, “Azərbaycan” nəşriyyatı, Bakı, 2005
2. Aslanlı Azar. “Geosiyasi rəqabət və geoiqtisadi maraqlar zəminində Xəzər hövzəsinin “Qordi Düyünü”, Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS) Cənubi Qafqaz üzrə Regional Proqram, Bakı, 2014
3. Zhaissenbayev, Kazbek, “Hazar havzası enerji kaynakları ve bölgesel politikalar 1991-2004”, (Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı Doç. Dr. Mustafa Aydın), Ankara, 2004
4. Xəzər dənizi məsələləri üzrə Birgə Bəyanat
<https://www.ardda.gov.az/uploads//images/qanunvericilik/Beynalxalq%20müqavilələr/Xezer-denizi-meseleleri-Birge-Beyanat.pdf>
5. Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyasının Xəzər dənizində əməkdaşlığın prinsipləri haqqında Birgə Bəyanatı
<https://ardda.gov.az/uploads//images/qanunvericilik/Beynalxalq%20müqavilələr/AR-RF-xezer-beyanati.pdf>
6. “Xəzərin hüquqi statusu: Aktau sammitinin tarixi və geosiyasi özəllikləri”, Bakı, 16 avqust 2018, Newtimes.az <http://newtimes.az/az/economics/5728/>
7. Oğan, Sinan, “HAZAR’DA TEHLİKELİ OYUNLAR: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı”, Avrasya dosyası, Türkmənistan özəl, s. 143-183, Yaz 2001, Cild 7, №7
8. Özsoy, Bahar, “Hazar dənizi meselesi bağlamında türk cumhuriyyətləri arasındakı siyasi və ekonomik ilişkiler”, MANAS Sosial Araşdırmalar Dərgisi 2009, cild 8, №1,
9. “Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında” Konvensiyanın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 12 fevral 2019-cu il, № 1488-VQ <http://e-qanun.gov.az/framework/41551>
10. “What the new Caspian Sea deal means for military balance in the region”, World Economic Forum, 12 Sep 2018
<https://www.weforum.org/agenda/2018/09/what-a-new-caspian-sea-deal-means-for-military-balance-in-the-region/>
11. KUCERA, JOSHUA “The Great Caspian Arms Race”, JUNE 22, 2012
<https://foreignpolicy.com/2012/06/22/the-great-caspian-arms-race/>
12. Gokkus, Beraat, Hazar Denizi'nin statüsü 20 yıllık müzakereler sonunda belli oldu, 12/08/2018
<https://tr.euronews.com/2018/08/12/hazar-denizi-nin-statusu-20-yillik-muzakereler-sonunda-belli-oldu>
13. Aliyev, Nurlan, “Military Benefits of the Caspian Sea Convention for Russia’s Power Projection Capabilities”, Eurasia Daily Monitor Volume: 15 Issue: 135, September 26, 2018

- <https://jamestown.org/program/military-benefits-of-the-caspian-sea-convention-for-russias-power-projection-capabilities/>
14. Aliyev, Nurlan, "Russia's Military Capabilities in the Caspian", The Central Asia-Caucasus Analyst, February 21, 2019
<https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13558-russias-military-capabilities-in-the-caspian.html>
15. Özbay, Fatih, "Hazar'da Güvenlik İnkilemi Ve Silahlanma Yarışı"
<https://docplayer.biz.tr/9950529-Doc-dr-fatih-ozbay-hazar-da-guvenlik-ikilemi-ve-silahlanma-yarisi-istanbul-teknik-universitesi.html>
16. Hüseyinov Lətif, "Beynəlxalq hüquq", s. 239-259, Qanun Nəşriyyatı, 2-ci nəşr, Bakı, 2012

SUMMARY

Gulchin Aghayeva

THE PROBLEM OF LEGAL STATUS OF THE CASPIAN SEA AND THE EMERGENCE OF MARITIME ARMS RACE AMONG COASTAL STATES

With the collapse of the USSR, the number of independent Caspian states increased from two to five. And it brought the problem of the legal status of the Caspian Sea, as well as armament at sea. Having different interests and policies, each of these countries, has sought to resolve the status quo in accordance with their policies. As a result, a problem arose that awaits its solution for more than 20 years. After a long discussion, with the consent of the coastal states, a new Convention was adopted in Aktau, and the Caspian Sea gained its legal status. The article explores the causes of the problem of the legal status of the Caspian Sea, such as the various interests of the states related to the problem, the solution and consequences of the issue, the armament, which began with the independence of the coastal states, and consideration of its consequences.

Key words: legal status of the Caspian Sea, Aktau Convention, armament in the Caspian Sea.

РЕЗЮМЕ

Гюльчин Агаева

ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО СТАТУСА КАСПИЙСКОГО МОРЯ И ВОЗНИКНОВЕНИЕ ГОНКИ ВООРУЖЕНИЙ В МОРЕ МЕЖДУ ПРИБРЕЖНЫМИ ГОСУДАРСТВАМИ

С распадом СССР число независимых Прикаспийских государств выросло с двух до пяти. А это привело с собой проблему правового статуса Каспийского моря, а также вооружение в море. Каждая из этих стран, имеющая разные интересы и направления политики, стремилась решить статус-кво в соответствии со своей политикой. В результате возникла проблема, ожидающая свое решение более, чем 20 лет. После продолжительного обсуждения с согласия прибрежных государств в Актау была принята новая Конвенция, и Каспийское море приобрело свой правовой статус. Предпосылками написания статьи являются причины возникновения проблемы правового статуса Каспийского моря такие, как различные интересы государств в отношении моря, решение и последствия вопросов, гонки вооружений, которая началась с приобретения независимости прибрежных государств, и рассмотрения ее последствий.

Ключевые слова: правовой статус Каспийского моря, Конвенция Актау, гонка вооружения в Каспии.

Мəqaləni çapa təqdim etdi: Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Şamxal Məmmədov
Мəqalə daxil olmuşdur: 03 iyun 2020-ci il
Çapa qəbul edilmişdir: 12 iyun 2020-ci il.